

EYTAM SANDIKLARININ PARA ARZI (İDANE DEFTERLERİ) VE SANDIKLARDAN YETİMLERİN FAYDALANDIRILMASI (1851-1926)

Mehmet ÇANLI*

Öz

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nde 1851'de kurulan eytam sandıklarının işleyişi üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte eytam sandıklarında tutulan İdane Defterleri hakkında bilgi verilmiştir.

Eytam Sandıklarının gelirleri içinde dul-yetim, akli melekesi olmayan ve bakıma muhtaç kişilerin ebeveynlerinden kalan mirasları ile kendi malları bulunmaktadır. Bu mallar, sandıklarda işletilerek yetimlere gelir elde edilmiştir. Elde edilen gelirden herhangi bir geliri olmayan yardıma muhtaç kişilere de sosyal ve ekonomik yardım sağlanmıştır. Aynı zamanda sandıklarda biriken paralar vasıtasıyla esnafa, tüccara, çiftçiye ve memura finans sağlanmıştır.

Sandıklarda 1851-1926 yılları arasında ortalama yıllık yüzde dokuz ila on beş arasında faiz uygulanmıştır. Siyasi, sosyal ve ekonomik sıkıntılarının olduğu dönemlerde faiz oranları düşük seyretmiştir. Devlete borç verilen paralardan ise, genelde yıllık yüzde on iki faiz tahakkuk ettirilmiştir.

Sandıklarda değerlendirilen paralar, nema şeklinde aylık veya yıllık olarak yetimlere vasileri vasıtasıyla kullanılmıştır. Sivil olan yetimlere verilecek nafaka veya nemaların takdiri, yerel şer'i mahkemelerce yapılmıştır. Sosyal güvencesi olan resmi yetimlerin nafaka veya nema takdiri ise, emekli sandıklarınca takdir edilmiştir.

Çalışmanın kaynakları, öncelikle eytam nizamnameleri, kanunları, kararname ve dönemin iradelerinden oluşmaktadır. Bunun yanında arşiv kaynaklarından da faydalanılmıştır. Bunlarla birlikte eytam sandıklarında tutulan iki bölgeye ait idane defterlerinden faydalanılmıştır.

* Prof. Dr. Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Çorum/Türkiye.
mcanli4545@gmail.com
Orcid No: 0000-0003-3623-5568
Makalenin Gönderilme Tarihi: 17.08.2020
Makalenin Kabul Tarihi: 07.10.2020
Makalenin Yayınlanma Tarihi: 25.10.2020
Makalenin Türü: Araştırma

Anahtar Kelimeler

Yetim, Eytam Sandıkları, Eytam İdaresi, Eytam Meclisi, İdane Defter

THE MONEY SUPPLY OF THE ORPHAN CHESTS AND THE ADVANTAGES OF THESE CHESTS FOR THE ORPHANS (1851-1926)

Abstract

In this study the functioning of the Orphan Chests established in 1851 in the Ottoman Empire has been evaluated. There is also some information on the inventories of these chests.

Tradesmen, merchants, farmers and civil clerks also gained financial benefits from these chests. The interest system applied on these chests were different from today's interest system. The money was given between one to three years and the capital was initially paid back. It was paid back in six monthly periods. The interest was paid back in five years time in monthly periods.

The interest rate applied on the chests between 1851-1926 was about nine to fifteen percent annually. The interest rate was low in the periods when there was economic, social and political problems. The interest rate on the money borrowed by the state was about twelve percent annually. Fees were paid for all kinds of monetary transactions in the chests. The personels wages were paid by these fees who worked for the chests.

The profits gained in the chests were given to the orphans through their guardians as monthly or annual interests. The amount of interest or alimony given to the civilian orphans were determined by the local courts. The official orphans' alimonies, who had social insurance, were determined by the retirement chests.

The funds of the personel, consisted of the orphan laws, regulations, decrees and that period's decisions. Archieve sources were also used. Two inventory books related on Orphan Chests were also examined.

Keywords

Orphan, Orphan Chests, Orphan Management, Orphan Parliament, Inventory Books

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat ile başlayan batılılaşma hareketleri çerçevesinde yapılan idari teşkilatlanmadaki değişiklikler sonucunda 1851'de Emval-i Eytam Nezareti kurulmuştur. (Düstur I. Tertip, C. 1, 1289, s. 270-274. 1). Ancak bu Nezaret, bir yıl sonra 1852'de Şeyhülislamlığa bağlı olarak müdüriyet düzeyine düşürülmüştür. Nezaretin kuruluş amacı, genel olarak yetim mallarının kadılar ve vasileri tarafından gasp edilmesini önlemek ve memurların sistem içerisine alınmasını sağlamaktır. Bir diğer amacıysa yetim mallarını finansal bir sistemde değerlendirerek esnaf, tüccar, çiftçi ve memura destek olmaktır. Bu amaçları gerçekleştirmek amacıyla da Nezarete bağlı olarak aynı tarihte eytam sandığı kurulmuştur. (Düstur I. Tertip, C.1, 1289, s. 276-277. 1). Daha sonra da 1874 yılında Şeyhülislamlık bünyesinde Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam kurulmuştur. Bu Meclis, bütün yetim idarelerinin ve sandıklarının denetimini yapan ve bir bakıma yetim idarelerinden gelen kararların temyizini yapan bir üst kurum olarak görev yapmıştır. (Düstur, I. Tertip, C. 3, 1329, s. 551. 1).

Eytam sandıklarını, eytam müdüriyetinden ve meclisinden ayrı tutmak mümkün değildir. İstanbul'da Şeyhülislamlığa bağlı olarak kurulan eytam müdüriyetinin uhdesinde bulunan eytam sandıkları, her türlü işlemlerinden merkeze karşı sorumludur. Taşrada ise, uygun görülen kazalarda eytam idaresi kadı başkanlığında müftü, eytam müdürü ve diğer bazı kişilerden oluşturulmuştur. Eytam sandıkları da bu idarenin bünyesinde faaliyet göstermiştir. Bu üç müessese, birbirini tamamlayan unsurlar olmasına rağmen nizamnameleri ayrı ayrı yayınlanmıştır. Ancak nizamnamelerin muhtevasına bakıldığında, bu üç nizamnamenin maddeler itibarıyla birbirine atıfta buldukları görülmektedir. Eytam sandıkları yetimlerin ekonomik haklarının korunmasında ve finansal olarak işletilmesindeki temel dayanak eytam sandıkları olmuştur.

31 Aralık 1851 (7 Rebi'u'l-evvel 1268) tarihinde yayınlanan Eytam Nizamnamesi'ne bağlı olarak Eytam Sandığı Nizamnamesi de yayınlanmıştır. "*Memâlik-i Mahrûse-i Şahânedede Küşâd Olunacak Eytâm Sandıklarının Sûret-i İdâre ve Muhâfazâsı Hakkında Nizamnâme*" (Düstur I. Tertip, C.1, 1289, s. 276-277. 1). Sandığın adı, 1906 yılına kadar "Eytam Sandığı" şeklindeyken, bu tarihten itibaren "Eytam İdânât Sandığı" olarak değiştirilmiştir. Daha sonra, 9 Ekim 1915 tarihinde Eytam Sandıkları Nizamnamesi'nde yapılan bir değişiklikle sandıkların ismi, Dersaadet Emval-i Eytam ve Beytü'l-Mal Müdüriyeti veya İdaresi şeklinde değiştirilmiştir. (Düstur II. Tertip, C. 7, 1941, s.

758-760. 1)¹ Ancak eytam sandıklarının ismi genel olarak 1926'ya kadar Eytam İdanat Sandığı şeklinde anılmaya devam etmiştir.

Bu çalışmada, Eytam Nezareti (müdüriyeti), eytam sandıkları ve eytam meclisinin kurulması, teşkilatlanması ve nizamnameleri yerine eytam sandıklarının işleyişi ve sandıklardan yetimlerin faydalandırılması üzerinde durulmaktadır. Konu işlenirken, Eytam sandıklarının geliri nedir? Eytam sandıkları parayı nasıl değerlendirir? Eytam sandıklarından nasıl borç alınır? Eytam sandıklarında imzalanan borç senedi tanzimi nasıl yapılır? Eytam sandıklarında uygulanan faiz sistemi ve uygulamaları nasıl yapılır? Eytam sandıklarında uygulanan faiz oranları nedir? Eytam sandıklarında alınan vergi ve harçlar nelerdir? Ve yetimler, eytam sandıklarından nasıl nemalandırılır? gibi sorularına cevap aranmıştır.

Bu sorulara konu ile ilgili nizamnameler, kanunlar, karamneler ve emirlerin yanında diğer arşiv kaynakları çerçevesinde cevap aramaya çalışacağız. Bu sorulara cevap ararken, eytam sandıklarında tutulan idane defterleri hakkında da bilgi vereceğiz. Eytam sandıklarının işletim sistemi ve idane defterleri hakkında birkaç transkripsiyon ve değerlendirme çalışması dışında başka bir çalışma yoktur.

Eytam Müdüriyeti, Eytam Meclisi ve Eytam Sandıkları ile ilgili kaynakların bir kısmı Meşihat Arşivinde (Şer'îye Sicili Defterleri), Milli Kütüphane ve Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda bulunmaktadır. Eytam sandıklarında tutulan defterlerin bir kısmı özellikle son döneme ait belge ve defterler, 1926'dan sonra Emlak ve Eytam Bankası'na devredilmiştir.

I. EYTAM SANDIKLARININ GELİRLERİ

Osmanlı Devleti'nde para vakıflarının işleyiş tarzına (Keleş, 2001, s. 189-207) uygun olarak 1851'de kurulan Eytam Nezareti (müdüriyeti) yetim, deli, yaşlı, kayıp, bakıma muhtaç ve bunak gibi yardıma muhtaç kişilerin sosyal ve ekonomik haklarını korumaktadır. Nezaret (müdüriyet), daha çok sorumluluk alanına giren kişilerin sosyal hakları ile ilgilenirken bağlı olarak kurulan eytam sandıkları ise, bu kişilerin ekonomik hakları ile ilgilenmiştir. Eytam sandıkları, bu kişilerin para ve mallarını finansal çerçevede değerlendiren, yetim ve diğer sorumlu olduğu kişilerin nemalandırılmasını sağlamıştır. Aynı zamanda eytam sandıkları, kurulduğu bölgenin kalkınmasında küçük çapta da olsa finans sağlayarak ekonomisine katkı sağlamıştır.

¹ *Umum Emvâl-i Eytâmın Suret-i İdâresine Müteddâir 4 Rabî'u'l-evvel 1324 Târihli Nizamnâmenin 2. Faslı'nın Ser Levhasıyla 25, 26, 44, 45 ve 49'ncü Maddelerini Mu'addel Mevâd-ı Nizâmniye. (30 Zî'l-ka'de 1333- 27 Eylül 1331).*

Eytam sandıklarının gelir kaynağı nedir? Eytam sandıklarının gelir kaynağını, eytam idaresi ve sandıklarının sorumluluk alanına giren kişilerin ebeveynlerinden, mirasçılarından ve mevcut kendi mal varlıkları olan her türlü nakit para, mücevherat, bağ, bahçe, tarla, ev, çiftlik, vakıf gelirleri ve maaş geliri gibi akarlar oluşturmaktadır. Bu gelirlere nakit ve mücevherat kısmı, sandıklara aktararak faizle işletilmektedir. Diğer gayrimenkuller ise, vasiler tarafından işletilerek aylık veya yıllık gelirleri sandığa teslim edilmektedir.

Eytam Nizamname ve zeyillerinden edindiğimiz bilgiler doğrultusunda yetim ve yukarıda saydığımız diğer kişilerin ebeveyn ve mirasçılarında kalan altın, mücevherat ve kıymetli eşyaların hepsi, kıymet takdiri yaptırılarak nakit paraya çevrilmiştir. (Düstur I. Tertip, C. 1, 1289, s. 270-274. 1) Bu durum, yetimi ve ailesini mağdur ettiğinden, tarihi süreçte yetim yakınları ve vasilerinin mal kaçırmalarına sebebiyet vermiştir. Bu uygulama, yetime aileden yadigâr kalan kıymetli eşyaların elden çıkmasına neden olmuştur. Bununla ilgili Ahmet Lütfü Efendinin “*Vakanüvist Ahmed Lütfü Efendi Tarihi*” (Ahmed Lütfü Efendi, 1989, s. 20) adlı kitabında detaylı bilgiler bulunmaktadır.

Yetimin ebeveynlerinden birinin ölümü vukuunda tereke yazımı sırasında para edebilecek her türlü taşınır malın satılıp ve nakde çevrilmesi, 1851 Eytam Nizamnamesiyle kararlaştırılmıştır. Bu karar, tarihi süreç içerisinde bütün eytam nizamnameleri ve zeyillerinde tekrarlanmıştır. Başlangıçtan son döneme kadar olan zaman diliminde eytam sandıklarında paralar, kaime/kağıt para üzerinden alınıp satılmıştır. Ancak I. Meşrutiyetten sonra sandık lehine birtakım değişikliklere gidilmiştir.

I. Meşrutiyet döneminde siyasi karışıklıklar sonucunda ortaya çıkan sosyal ve ekonomik sıkıntılar uzun yıllar sürmüştür. Paranın değeri düşmüştür. Bundan dolayı sandıktan borç para alan kişiler, borçlarını ödeyememiştir. Devlet, sandığa borcu olanlara kolaylık sağlamak ve sandıkların da zararını önlemek amacıyla 1879'dan itibaren birçok irade yayınlamıştır. (Düstur I. Tertip, Zeyil C. 1, 1298, s. 1. 1)² Bu iradelerden biri 1880 (Düstur I. Tertip, Zeyil C. 1, 1298, s. 1-5. 1)³ ve diğeri de 1881 yılında yayınlanmıştır. (Düstur I. Tertip Zeyil C.1, 1298, s. 1. 1)⁴ Bu iradeler ile sandıktan borç alan kişilerin zimmetinde kalan paraların geri ödenmesi altın ve gümüş rayici

² *Kavâ'im-i Nakdiye Olan Medâniyâta Dâ'ir fi 2 Ramazan Sene 96 (20 Ağustos 1879) Târihinde Neşr ve İlân Olunan Karamâmeden Emvâl-i Eytâmın İstisnâsı Hakkında Madde-i Mahsûsadır.*

³ *Kavâ'im-i Nakdiye Olan Medâniyâta Dâ'ir fi 2 Ramazan Sene 96 Târihinde Neşr ve İlân Olunan Karamâmeden Emvâl-i Eytâmın İstisnâsı Hakkında Madde-i mahsusadır.*

⁴ *Kavâ'im-i Nakdiye ile Olan Müdâniyâta Dâ'ir fi 2 Ramazan Sene 97 Târihinde Neşr ve İlân Olunan Karamâmeden Emvâl-i Eytâmın İstisnâsı Hakkında Madde-i Mahsûsadır.*

üzerinden yapılmasına karar verilmiştir. Aynı zamanda sandıklardaki mevcut paraların da altın ve gümüş olarak saklanmasına başlanmıştır. Bu durum, sonraki dönemlerde düzenlenecek olan Eytam Nizamnamesi ve zeyillerinde süreklilik kazanmıştır. Sandıkların en büyük müşterisi konumunda olan devletin borçlarında ise, bu kararın uygulandığını söylemek güçtür. Diğer taraftan sandıkların yetimlere ödediği nema ya da diğer ödemelerde bu durum geçerli olmamıştır.

1879, 1880 ve 1881 yıllarında çıkarılan iradeler ile her ne kadar sandıklarda biriken paraların altın ve gümüşe çevrilmesi kararlaştırılmasına rağmen Mütareke döneminde Haziran 1919 tarihinde, bununla ilgili tezat kararlar verilerek uygulama yapılmıştır. Örneğin Adliye Nezareti'nin talebi üzerine Meclis-i vükela'da alınan bir karar gereği, yetimler adına sandıklarda bulunan altın ve gümüşün nakde çevrilmesinin uygun olacağına karar verilmiştir. (CB. DA, MV-00216-00014-001-001. 1).

Kısaca eytam sandıklarının geliri, yetim ve ilgili kişilerin ebeveynlerinden kalan miras malları ve nakitlerinin işletilmesi sonucunda elde edilen gelirlerdir. Bunun yanında evrak işlemlerinden elde edilen harçlar, faiz gelirlerinden alınan harçlar (ihtiyat) ve diğer gelirlerdir.

II. EYTAM SANDIKLARININ PARAYI DEĞERLENDİRMESİ

Eytam sandıklarına teslim edilen paralar birkaç şekilde değerlendirilmekteydi. Öncelikle esnaf, tüccar, memur ve ziraatla uğraşan kişilerin ihtiyaçlarını karşılamaları için faizle borç verilmiştir. Faiz kavramı, eytam sandıklarında tutulan idane defterlerinde ribh olarak geçmektedir. Sandıklardan para talep edilmediği takdirde, yetimin mağdur edilmemesi için sandıklardaki paralar, başlangıçta sarraflarca değerlendirilmiştir. Daha sonra yetim adına değerli kağıt veya devlet tahvili de alınmaya başlanmıştır. Tarihi süreç içerisinde sandıkta biriken paralar, ağırlıklı olarak devlet tarafından da kullanılmıştır. Hazine, mali yönden her dönemde sıkıntıya düştüğünde sandıklarda biriken paralar, faiz karşılığında hazineye devredilmiştir. Bu duruma sıkça başvurulmuştur. Diğer finans sandıklarına, eytam sandığından para transferi yapılmamaya çalışılmıştır. (CB. DA, MV-00216-00014-001-001. 1).

Sandıklardaki paraların değerlendirilmesi konusunda eytam idaresi ve sandık nizamname ve zeyillerinde maddeler ve emirler bulunmaktadır. 1851 Eytam Nizamnamesine göre, sandıklardaki paralar ihtiyacı olan Müslim-Gayrimüslim, kadın erkek ayırımı yapmadan kefil ve ipotek gösteren herkese verilmiştir. Ancak eytam sandıklarının nizamnamesi gereği sandık çalışanlarına, yetim yakınları ve vasilerine para arzı yapmasına uzun bir süre izin verilmemiştir. Ancak I. Dünya Savaşı'nın olduğu dönemde, 9

Ekim 1915 tarihinde çıkarılan bir kararname ile (Düster II. Tertip, C. 7, 1941, s.758-760. 1) devlet memurlarına maaşını ipotek göstermesi karşılığında sandıktan para çekmesine izin verilmiştir. Daha önce memurlar, ipotek olarak gayrimenkul karşılığında para çekebilmekteydiler. Bu kararname ile yetim yakınları ve vasilerine sandıklardan para çekmesine de izin verilmiştir.

1851 Eytam Nizamnamesinde, devlet tahvili veya iç borç şeklinde verilebilir diye herhangi bir madde olmamasına rağmen devlet, başlangıçtan itibaren sık sık eytam sandıklarından borç almıştır. Sandıklardan, devlete borç verilmesi konusu 1906 Eytam Nizamnamesinde yer almıştır. Örneğin, 1852 yılında Bağdat bölgesinde bulunan askeri personelin maaşlarının ödenmesi için eytam sandığından borç talep edilmiştir. Bu talep, dönemin Eytam Nazırı Tahsin Efendi tarafından uygun bulunarak sandıktan borç verilmiştir. (Şahin, 2017, s. 66) Yine, 1857 yılında Girit Adası'nda açılan rüştiyeler için borç para verilmiştir. 1872 yılında ise, İzmit-Eskişehir demiryolu inşaatı için devlet, sandıktan borç almıştır. (Şahin, 2017, s. 67) Savaşların yoğun olduğu dönemlerde sandıklar, devletin borç almak için sıkça başvurduğu bir kaynak olmuştur. Devlet Mütareke dönemi, Millî Mücadele yılları ve sonrasında da sandıklardan borç almıştır.

1870'ten sonra Osmanlı Devleti'nde bankaların ve eytam sandıkları dışındaki diğer sandıkların yaygınlaşması sonucunda, eytam nizamnamesinde de bir takım hukuki düzenlemelere gidilmiştir. Örneğin, 15 Şubat 1872 tarihli eytam sandıkları ile ilgili zeyil nizamnamede, sandıklardan paraların kimlere verileceği konusunda sınırlama getirilmiştir. Zeyil nizamnamenin on dördüncü maddesiyle, sandıklardan tüccara verilecek paralar sınırlandırılmıştır. Bu maddeye göre, menafi sandığı bulunan yerlerde, eytam sandığından para aktarılmamasına karar verilmiştir. (Düster I. Tertip, C.1, 1289, s. 280-281. 1).

Tarihi süreçte eytam sandıklarının en büyük müşterisi devlet olmuştur. Bununla ilgili çarpıcı bir örnek olan 1902 tarihli Şeyhülislamlık makamının hazırladığı bir rapordur. 1906 tarihli Eytam Nizamnamesinin hazırlık aşamasında Meclis-i Emvâl-i Eytâm'ın hazırlayıp, 20 Nisan 1899 tarihinde Meşihat (Şeyhülislamlık) makamına sunduğu raporun (CB. DA, SD-02693-00024-006. 1. (9 Zi'l-hicce sene 1316-8 Nisan R. 1315). ekinde 1 Haziran 1902 tarihindeki İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'deki (Eyüp Sultan, Galata ve Üsküdar) eytam sandıklarında biriken paranın hesap cetveli de sunulmuştur. Bu cetvele göre, 1902 yılında İstanbul bölgesindeki sandıklarda toplam elli bir milyon altı yüz seksen bir bin dokuz yüz on kuruş (516.819.1 Osmanlı Lirasıdır.) bulunmaktadır. Bu paranın 22.513.813 kuruşu, vatandaşa verilen ve kasada mevcut paradır. 20.977.739 kuruşu, Devlet Konsolide, tahvil ve şi-

mendifer tahvilatına yatırılmıştır. 6.140.817 kuruşu, hazineye borç olarak verilmiştir. 3.049.541 kuruşu da eytam nizamnamesi gereği yetimlerin diğer sandıklarda bulundurduğu paradır. Cetvelde gösterilen rakamlardan anlaşılacağı üzere, sandığın en büyük müşterisi devlettir.

I. Dünya Savaşı ve Mütareke döneminde özellikle İstanbul Hükümetleri ve Anadolu'daki mahalli idareler, sık sık sandıklardan para almıştır. Örneğin, 26 Nisan 1920 tarihinde İstanbul Hükümeti'nin emriyle, Bursa Belediyesine kamu binaları ipotek gösterilerek eytam sandıklarından bir sene vade ile üç yüz bin lira borç verilmiştir. Yine 11 Eylül 1920 tarihinde kamu binaları ipotek gösterilerek Maliye Nezaretine dört ay vade ile dört yüz bin lira borç verilmiştir. Ancak borcun vadesi dolmasına rağmen iki kurumdan para tahsil edilememiştir. (CB. DA, 030-18-01-01-7-34-2. 1. (16 Eylül R. 1336-16 Eylül 1920).

I. Dünya Savaşı'nın yoğun olarak devam ettiği 1915 yılında, eytam sandıklarından para talebi fazla olmaması, güvenlik ve herhangi bir usulsüzlüğün yaşanmaması için önlemler alınmıştır. Ziraat Bankası ile Şeyhülislamlık makamının 14 Mart 1915 tarihinde yaptığı mukavele gereği yetim paraları, senelik yüzde altı faiz ile bankada işletilmesine başlanmıştır. (CB. DA, BEO-004651-348825-002-001. 1 (6 Ağustos R. 1336-6 Ağustos 1920). Ancak savaşın ilerleyen dönemlerinde birçok taşra eytam idaresi ve sandıkları buna karşı çıkarak eski usule göre işlem yapmaya devam etmiştir.

III. EYTAM SANDIKLARININ MÜŞTERİYE PARA ARZI

Yukarıda da belirttiğimiz gibi eytam sandıklarının müşterisi devlet, esnaf, tüccar, çiftçi ve memurdur. Bu bölümde esnaf, tüccar, çiftçi ve memurların sandıklardan faydalandırılması ele alınacaktır. Sandıktan borç alacak olan kişiler, başlangıçta yerel şer'i mahkemeye başvurmaktadır. Daha sonra eytam idareleri ve sandıkları taşrada yaygınlaştırılmasından sonra talipliler, eytam idaresine veya müdüriyetine müracaat etmeye başlamıştır. (Düstur I. Tertip, C.1, 1289, s. 276-277. 1). Borç talebinde bulunan kişi, alacağı borca karşılık ipotek göstermek zorundadır. İpotek, altın mücevherat olabileceği gibi, tarla veya herhangi bir gayrimenkul de olabilmektedir. İpoteğin, mutlak borç alınacak paranın değerinde veya üzerinde olması gerekmektedir. Bununla ilgili eytam nizamname ve zeyillerinde detaylı bilgiler bulunmaktadır.

Örneğin 1851 Eytam Nizamnamesine göre alınacak ipotek, borç alınacak meblağın bir buçuk katı kadar olması gerekmektedir. İpotek olarak gösterilen malın, tahminçiler tarafından kıymet takdiri yapılırdı. İpotek konusunda 1906 Eytam Nizamnamesinde daha sıkı önlemler alınmıştır. Daha önce borç olarak alınan paraya karşılık ipotek bir buçuk katı mal gösterilir-

ken, 1906 Eytam Nizamnamesinde bu oran iki katına yükseltilmiştir. I. Dünya Savaşı ve sonrasında ise, bu oran üç katına kadar çıkarılmıştır. 1906 Eytam Nizamnamesine göre, ipotek olarak gösterilen malın kıymet takdiri, maliye ve belediyelerce yapılmasına karar verilmiştir. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1).

Sandıklardan para çekme şartlarından bir diğeri de, kefil gösterilmesidir. Sandıklardan borç alacak kişi, alacağı borca karşı kefil göstermek zorundadır. Kefil olarak üç kişi gösterilmektedir. Kefil sayısı sonraki yıllarda ikiye düşürülmüştür. Kefillerin güvenilir olmasına dikkat edilmiştir. Gösterilen kefillerin, makam ve mevkilerine bakılmadan, parayı ödeyebilecek maddi durumunun olup olmadığına bakılmıştır. 1906 Eytam Nizamnamesi öncesinde sandığın müşteri ile yapmış olduğu borç sözleşmesinde kefiller yer alırken, (XLI Numaralı Antalya Şer'iyeye Sicil Defteri, 1309-1315 (M.1892-1897). 1906 sonrasında kefiller sözleşmede yer almamıştır. Kefillerle ilgili ayrı bir kefalet sözleşmesi yapılarak sandıklarda saklanmıştır. Aynı şekilde eski borç sözleşmelerinde ipotek gösterilen mallar yer almazken, 1906 sonrasında ipotekler ve değerleri sözleşmelerde gösterilmeye başlanmıştır.

Kefil ve ipotek belgeleri hazırlandıktan sonra talipli, evraklarla birlikte yerel şer'i mahkemeye başvururdu. Başvuru mahkemeden olumlu onaylandıktan sonra talipliye, eytam müdürünün huzurunda para en geç 15 gün içerisinde teslim edilirdi. Borç verme ile ilgili bütün evraklar, borcun tamamen ödenmesine kadar sandıkta saklanırdı. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi, Madde 46). Para, teslim edilmeden önce sandık ile talipli arasında borç sözleşmesi imzalanmaktadır. Borç sözleşme senedinin hazırlanması veya içeriği hakkında bir sonraki bölümde detaylı bilgiler vereceğiz.

Eytam sandığından bir kişiye borç olarak verilecek paranın miktarı konusunda herhangi bir sınırlama limit yoktur. Ancak 1851 Eytam Nizamnamesi'nde "sandıkta biriken paranın miktarı yirmi beş bin kuruştan fazla ise para, sarraflar kumpanyasına verilerek değerlendirilmesi yapılır" şeklinde bir ifade bulunmaktadır. (Düstur I. Tertip, C.1, 1289, s. 276-277. 1). Yine bu nizamnamede, sandıktan borç alacak kişiler konusunda yetimin vasisi ve yakınlarının sandıktan para çekmesi yasaklanırken, 1906 Eytam Nizamnamesinde yetimin velisi ve vasisi konusunda bazı ayrıcalıklar getirilmiştir. 1906 Eytam Nizamnamesinin kırk dördüncü maddesinde sandıktan borç para alacak olan yetimin velisi ve vasisine beş bin kuruşa kadar kefilsiz para verilebileceği belirtilmektedir. Bu kişilere ipotek ve kefil göstermesi karşılığında ise en fazla on bin kuruşa kadar borç verilebileceği ifade edilmektedir. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi, Madde 44).

1851 ve 1906 Eytam Nizamnamelerine göre, borçlanma süresi en fazla üç yıldır. Bu süre, 9 Ekim 1915 tarihinde çıkarılan bir kararname ile beş yıla çıkarılmıştır. (Düstur II. Tertip, C. 7, 1941, s. 761-762. 1)⁵ Ancak uygulamada beş yıllık vade tercih edilmemiştir. Bu sürede, yetimin yaş durumu göz önünde bulundurulurdu. Süre tekrar yenilebilirdi. Borcun bitmesine bir ay kala eytam müdürlüğünce, borçluya bir ihtarname gönderilirdi. İhtarname- de, kişinin borcu olduğu ve borcunu ödemesi gerektiği hatırlatılırdı. Aynı zamanda borçluya, borcunu ödeyip ödemeyeceği sorulurdu. Eğer kişi, borcunu ödemeyecek olursa, ipoteklerinin satılacağı kendisine bildirilirdi. Borçlu, kayıp veya başka bir yere gitmiş ise borcun son ödenme tarihine kadar beklenirdi. Eğer ödeme yapılmaz ise borçlunun ipoteği gazete ilanı ile satılırdı. Masrafları da borçluya ait olurdu. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi, Madde 50). İpoteklerin satış işlemleri son ödeme tarihinden itibaren en geç bir ay sonrasında yapılırdı. 1915 tarihinden itibaren bu süre beklenmemiş ve hemen satışa sunulmuştur. İpotekler iki ay süresince üç defa satışa çıkarılırdı. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi, Madde 51). Ancak satışa çıkarılan rehinlere talip bulunmaz ise bu rehinler, eytam sandıklarına devredilirdi. Borçlu, borcuna karşılık tekrar senet yenilemek isterse, borcunu tamamen ödemesi gerekmektedir.

Sandığa borcunu ödemeyen kişi ve kefillerine, ceza olarak hapis cezası verilmiştir. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi, Madde 52). İcra Kanununda 7 Ağustos 1907 tarihinde yapılan bir değişiklikle eytam sandığına borcu olan kişilere hapis cezası getirilmiştir. (Düstur I. Tertip, C. 7, 1941, s. 863-864. 1)⁶ Borcunu ödemeyip hapis cezası alan kişilerin, bir daha sandıktan para çekmesi yasaklanmıştır. Sandıktan borç para alan kişi, eğer borcunu ödemedi vefat ederse, borcunun geri ödeme süresi beklenmeksizin terekesinden alınmıştır.

III.1. Eytam Sandıklarında İmzalanan Borç Sözleşmesi (Eytam Teminatlı İdane Defteri)

Eytam idaresi ve sandıklarında birçok defter tutulmaktadır. Bunlar Yevmiye Defteri, (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi, Madde 34)⁷ İcmal Defteri, (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-

⁵ *Umûm Emvâl-i Eytâmın Sûret-i İdâresine Mütedâ'ir 4 Rabî'u'l-evvel 1324 Târihli Nizamnâme-yê Müzeyyel Mevâd-ı Nizâmîye (30 Zî'l-ka'de 1333-27 Eylül 1331).*

⁶ *Emvâl-i Eytâmdan Medyûn Olanların Dahi İcrâ Kanûnunun 39'ncu Maddesinin 2 Şaban 1299 Târihli Zeyline Tefvîkan Bilâ Nafaka Hapis Edilmesi Hakkında İrâde.*

⁷ Yevmiye defterleri, sandık emini tarafından tutulmaktadır. 1906 Eytam Nizamnamesine göre sandık emini, terekelerden ve hazineye verilen borçlardan ve geri alınan gelir ve giderleri makbuzu ile teslim alır ve teslim ederdi. Yetim mallarının müzayedesinde alınan pey akçelerinin muhasebe kayıtlarının bitirilmesinden sonra yevmiye defterine kaydettirildikten sonra kasada saklardı. Terekenin taksimi sıra-

548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi, Madde 37, 80, 81)⁸ Yetim Gelir Gider Defteri ve Eytam Teminatlı İdane defteri gibi defterlerdir. Konumuzu ilgilendiren defter grubu idane defterleridir. İdane kelimesi, borç veya ikraz anlamına gelmektedir. Eytam Teminatlı İdane Defteri, idane memuru tarafından tutulurdu. 1906 Eytam Nizamnamesinin otuz altıncı ve kırk altıncı maddelerine göre idane kâtibî, idanelerin kaydedilmesi işleriyle görevliydi. Yani borçlu ve kefiller tarafından verilecek senetleri rehin alarak, gönderilmesi gereken yerlere gönderilmesi, gelen ve giden evraklarını takibini yapıp evrakları, idane memurlarına teslim ederdi. Defter, gerekli işlemler yapıldıktan sonra saklanırdı. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi, Madde 46).

İmzalanan borç sözleşmelerinin toplandığı deftere idane defteri adı verilmiştir. 1851-1906 yılları arasında sandıklardan borç alan kişilerle ilgili evrak veya borç senetleri, (idane hüccetleri) şer'îye sicili defterlerinde karışık olarak düzenlenmiştir. Bu evraklar, düz metin şeklinde yazılmış olup, yazımı veya metni konusunda farklı yerel şer'î mahkemelerde standart bir metin bulunmamaktadır. 1906 Eytam Nizamnamesi ile borç senedi, kefalet senedi ve diğer birçok belgenin düzenlenmesi standart bir metin haline getirilmiştir. İdane defterleri, bazı bölgelerde matbu şeklinde bastırılırken, bazı bölgelerde de standart sözleşme metnine göre kâtipler tarafından yazılmıştır. Defterlerin sayfa sayısı, ortalama yüz-yüz elli sayfadan oluşmaktadır. Her sayfası onaylanmış ve her bir sayfa, bir borçluya tahsis edilmiştir. Borç senedi şeklinde düzenlenen sayfalar, tablo halinde gösterilmiştir.

Örneğin 1922-24 yılları arasında tutulan Antalya Eytâm Sandığına Mahsûs İdâne Defteri, yüz sayfadan oluşmakta olup, matbu olarak bastırılmıştır. Buna mukabil, 1920-26 yılları arasında tutulan 167 numaralı Çanakkale Eytam Sandığına Mahsus Teminatlı İdane Defteri (Ünal, 2010) ise, yüz otuz altı sayfadan oluşmaktadır. Bu defter, kâtipler tarafından yazılmıştır. Her iki defterde de sözleşme metni aynıdır.

sında ve sandıktan para alışverişi yapılırken yapılan işlemlerin kayıtlarını sandıkta muhafaza ederdi. Her ay hazineye verilen borçlardan gelecek nemaların sahiplerine dağıtımını yapılan para makbuzlarını sandıkta saklardı. Bu evrakları, her akşam yevmiye defterine işlerdi. Kısacası kasanın her türlü işleminden ve sandığın her türlü kaybından Sandık emini ve yardımcısı sorumludur.

⁸ İcmal defterleri, eytam idaresi ve sandıklarında görevli mümeyyizler tarafından tutulmaktadır. 1906 Eytam Nizamnamesinin otuz yedi, seksen ve seksen birinci maddelerine göre, Eytam muhasebecisine bağlı olarak çalışan mümeyyiz, İstanbul ve taşra şer'î mahkemelerinden gelen icmal ve tereke defterleriyle yıllık muhasebe defterlerini inceleyerek özel defterlere kaydederd. Mümeyyiz, merkez ve taşra eytam idaresi, sandıkları ve meclislerinde tutulan her türlü evrakın saklanıp saklanmadığını, kontrol ederdi. Tutulan evrakların eksikliği veya işlemlerinin uzatılıp uzatılmadığını kontrol ederdi. Bunlarla ilgili altı ayda bir defter tutardı. Tutulan bu defterleri, gerektiğinde İstanbul merkeze gönderirdi.

Tablo halinde gösterilen her bir borç senedinin baş tarafında borçlunun kişisel bilgilerinin yanında borcu ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Tablonun birinci hanesinde sandıktan borç alan kişinin, ipoteği olan malın cinsini gösteren (bağ, bahçe, dükkân, ev, tarla, mağaza) kısım bulunmaktadır. İkinci hanede, borç alan kişinin yaşadığı semt, mahalle veya açık adresi olan sokak ve ev numarası gösterilmiştir. Daha sonra borç alan kişi veya kişilerin isimlerinin yazıldığı hane gelmektedir. Diğer hanelere sırasıyla baktığımızda, alınan borcun kaç yılına alındığını gösteren bir hane bulunmaktadır. Akabindeki hanede, kaç para borç alındığı ve buna karşın ne kadar faiz vereceği hesaplanarak toplam geri ödeyeceği para yazılmıştır. Ribh-ı Mülzem adındaki hanede, eytam sandığına ödenecek paranın faiz tutarı gösterilmiştir. Bu hanede, iki rakam göze çarpmaktadır. Birincisi anaparanın gerçek faizidir. İkinci rakam ise, borçlunun beş yıl içerisinde sandıkla olan bütün işlemlerinde kullanılacak masraflar “ihtiyat” şeklinde alınan paradır. Bu para, faize eklenerek her ay tahsil edilmektedir.

Kıymet-i muhammine adı altındaki gösterilen hanede, ipotek olarak gösterilen malların (dükkân, ev, bahçe, mağaza, tarla) parasal olarak o dönemdeki kıymet takdirini göstermektedir. Kıymet takdiri, belediye ve maliye tarafından yapılmakta ve belgesi verilmektedir. Burada gösterilen gayrimenkullerin rayiç bedelleri, her bölgenin ekonomik ve sosyal hayatını yansıtmaları bakımından önemli ipuçları vermektedir. Son hane ise, ikrazat numarası adını taşımaktadır. Bu numara, ilk bakışta kronolojik bir sıra gibi algılsa da, değildir. Bu hane, sandıktan borç olarak verilen paranın hangi yetimin malından verildiğini göstermektedir. Eytam idaresi veya sandıklarında, her yetimin malını gösteren bir defter veya kayıt bulunmaktadır. Bu defterde, her yetime bir numara verilmiştir. Bu numara, bu haneye yazılmıştır.

Borç senedinin ana metni, tablonun ortasında yer almıştır. Ana metin standart bir metindir. İçerisinde borçlunun adı, adresi, kaç para aldığı, ne işle uğraştığı, gösterilen ipoteğin kıymet takdiri belgesini alıp almadığı ve hangi yetimin parasından borç almak istediği belirtilmiştir.⁹ Bununla birlikte hangi vasi ve eytam müdürü vasıtasıyla işlem yapılacağı, alacağı paradan kendisine ne kadar ödenebileceği ve kendisinin de ne kadar geri ödeyeceği belirtilmiştir. Borcunu ödeyemez ise gösterilen ipotek ve ferağın satılacağını ve bunun için de eytam müdürü, kadı ve müftüyü vekil tayin ettiğini, mahkeme durumunda mahkeme harçları ve vergilerini kendisinin ödeyeceğine

⁹ 1906 öncesi sözleşmede yetimin adı yazılırken, bu tarihten sonra yetimin adı yerine yetimin kayıt numarası yazılmıştır.

dair belge imzaladığına dair bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler, standart metin içerisinde boşluklara el yazısı ile yazılmıştır.

Sözleşme metninin altında, iki ya da üç tane şahidin adı bulunmaktadır. Şahitler, taliplinin yakını olabildiği gibi, mahkemedeki görevliler de olabilmektedir. Şahitlerin adının yanında borçlunun adı, eytam müdürü ve kadının (naib ya da kadıya vekil olan başkatip) adı ve imzaları, parmak izi veya mührü bulunmaktadır. Metnin en altında boş kalan kısmında, alınan idane harcı ile kaydiye harcı yazılmıştır. Bununla birlikte mahkeme-i şer'iyeye muameleatına mahsus ilmühaber pulu bulunmaktadır. Bu pul, devletin adına alınan vergidir. İdane Defteri Örneği ekte (Ek I) sunulmuştur.

Kısaca bu alt başlıkta eytam idane sandığının para arzı esnasında müşteri ile yapmış olduğu sözleşme metnini şekilsel olarak tanıttık. Sözleşme metnine göre, sandığın uyguladığı ribh veya faiz sistemi ve uygulamalarına üzerinde durulması gerekmektedir.

IV. EYTAM İDÂNÂT SANDIKLARINDA UYGULANAN FAİZ SİSTEMİ VE UYGULAMALARI

19. ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'ndeki bankacılık ve faiz konusunda birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmaların büyük bir kısmında yalnızca genel bir değerlendirme ve tarihsel süreç incelenmiştir. Faiz konusunda yapılan çalışmalarda, genel olarak ayet ve hadislerle dayalı dönemin din ulemasının içtihatları ön plana çıkarılırken, bazı çalışmalarda aylık, yıllık faiz oranları üzerinde durulmuştur. (Bulut, 2016; Türkoğlu, 2013) Özellikle 19. Ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde hem faiz sisteminin özü hakkında hem de eytam idanat sandıklarında uygulanan para arzı veya faiz sistemi konusunda ayrıntılı çalışmalar bulunmamaktadır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi eytam sandıkları, para vakıflarının kuruluş mantığına ve işletim sistemine göre kurulmuştur. Bu mantıkta, paranın arzında faiz ifadesi yerine ribh kelimesi kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde özellikle Tanzimat öncesi dönemi ile ilgili para vakıfları hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda, sistemin nasıl işlediği konusunda dönemin din ulemasının fetvaları ön plana çıkmaktadır. Ancak fiili uygulamalara pek girilmediği görülmektedir. Bu çalışmada para vakıflarının uyguladığı sistem yerine Osmanlı son dönemi idane defterlerinde uygulanan sistem üzerinde duracağız. Yine idane defterlerinde ve para vakıflarında kullanılan ribh kelimesi yerine faiz terimini kullanacağız. Eytam sandıklarında uygulanan faiz sisteminin nasıl işlediğini anlayabilmek için günümüz faiz sisteminin özü hakkında küçük bir karşılaştırma yapılmasında fayda bulunmaktadır.

Günümüz faiz sisteminde, bankalardan alınan borç paranın öncelikle faizi alınmaktadır. Eytam idânât sandıklarındaki uygulamada ise, bu durumun tam tersi öncelikle anaparanın tahsil edilmesi esas alınmıştır. Bu durum idâne defterlerinde açıkça görülmektedir. Dönemin faiz mantığını veya eytam idânât sandıklarında uygulanan faiz sistemini anlamak için ekte örneğini verdiğimiz eytam idâne defterlerinde gösterilen borç senedindeki sözleşmeyi iyi anlamak ve incelemek gerekmektedir.

Sözleşme metnine göre sandıktan borç alan kişi, kendisine para teslim edildikten sonra anaparayı altışar aylık eşit taksitlerle ödemesi gerekmektedir. Örneğin sandıktan para çeken bir kişi borcu bir yıl vade ile alacaksa iki taksitte, iki yıl vade ile alacaksa dört taksitte, üç yıl vade ile alacaksa altı taksitte ödemektedir. Borçlu, ödemeyi bu şekilde yapacağını dair sözleşme metninde taahhüt etmektedir.

Faiz ve ihtiyatın ödeme işlemi, borcun alındığı tarihi müteakip aydan itibaren başlatılmaktadır. Eytam sandıklarından borç alan kişilerin aylık ödemeleri 1881'den sonra Rumi takvim yerine miladi takvimin aybaşı ödeme tarihi kabul edilmiştir. Bu durum, 19 Aralık 1881 tarihinde "*Bî Kudret Medyûnların Bin Sekiz Yüz Altmış Altı Sene-i Milâdiyesinden Mukaddem Eytâm Sandıklarına Olan Duyûnât-ı Atıklarına Dâirdir.*" adlı bir irade ile gerçekleşmiştir. (Düstur I. Tertip, Zeyl C. 4, 1302, s. 187 ... 1).¹⁰

Faiz ve ihtiyat (masrafları) tutarı, altmış aya veya beş seneye taksim edilmektedir. Borçlu, taksitlerden biri ödenmediği takdirde imzaladığı sözleşmede, ipotek olarak gösterdiği malların satılacağına dair taahhütte bulunmaktadır. Bunun için de borçlu, ipotek malının satılmasına dair eytam müdürüne yetki vermektedir. Ayrıca borçlu sözleşmede, borcun bitimine kadar ipotek gösterdiği malı başkasına satamayacağı veya devredemeyeceğine dair taahhütte bulunmaktadır. Borçlu, sözleşme imzalarken herhangi bir doğal afet sonucunda bile olsa ipotek gösterilen mallarda bir zarar olursa, bu zararın masraflarının ihtiyat veya masraflar akçesi olarak belirlenen bir miktar paradan karşılanacağına dair taahhütte bulunmaktadır. İhtiyat akçesi şeklinde alınan para, borçluyu korumamaktadır Bilakis sandığın menfalarını korumaktadır. Bunun için borçlu eytam müdürünü, kadıyı ve müftüyü vekil tayin etmektedir. Sözleşme metninin sonunda, yukarıda taahhüt edilen şartlarda sözleşmenin kabul edildiğine dair genel bir ifade kullanılmıştır.

Eytam sandıklarında para arzı kaime (kağıt para) ve para/kuruş üzerinden yapılmaktadır. Bu çerçevede yukarıdaki sözleşme metnini örneklemek

¹⁰ 1917 yılında miladi takvimin ayları bütün devlet işlerinde kullanılmaya başlanmıştır. Dönemin Osmanlı Hükümetinin aldığı bir kararla, R. 16 Şubat 1332 tarihinin 1 Mart 1333 olarak kabul edilmiştir.

gerekirse, eytam sandıklarından borç verilen paranın faiz uygulamasını şu şekilde izah edebiliriz. Örneğin, ekte verdiğimiz Antalya ve Çanakkale eytam idane defterlerine göre, sandıktan bir yıllığına on beş bin kuruş borç alan bir kişi, ilk altı ayda borcun yarısını yani yedi bin beş yüz kuruşunu ödemiştir. Geri kalan yedi bin beş yüz kuruşunu da ikinci altı ayda vermiştir. Faizini ise, sözleşmeyi imzaladığı tarihten itibaren altmış ayda veya beş yılda her ay eşit taksitlerle ödemiştir.

Borçlu, on beş bin kuruş için beş yıl boyunca her ay yüz on iki buçuk kuruş ödemiştir. Beş yıl içerisinde ödenecek anapara faizi ve ihtiyatı ise; $112.5 \times 60 = 6750$ kuruş tutmuştur. Sandıktan on beş bin kuruş borç alan bir kişi geriye 15 000 kuruşa karşılık, 21 750 kuruş ödemiştir. Sandıktan alınan on beş bin kuruşa karşılık bir yıllığına anapara faiz tutarı, 1350 kuruştur. Bu tutar, anaparanın yıllık faizi olarak % 9'dır. Bu tutar, sandığın bu dönemde uyguladığı yıllık faiz oranıdır. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, 1922 yılında Antalya Eytam Sandığı, arz talep doğrultusunda sandık, parayı yıllık yüzde dokuz ile satmıştır. Masraf olarak gösterilen 4500 kuruşun ise, borcun bitimine kadar beş yılda harcanacak masraflar için ihtiyat parası şeklinde alınmıştır. Bu da, anaparanın % 36'na tekabül etmektedir. Toplam faiz olarak görünen 6750 kuruş ise, anaparanın % 45'ni ifade etmektedir. (Antalya Eytâm Sandığına Mahsûs İdâne Defteri (R. 1338-1340), s. 5).

Sandıktan iki yıllığına yirmi bin kuruş alan bir kişiden, anapara dört taksitle altışar aylık dilimler halinde $5000 \times 4 = 20\ 000$ kuruş tahsil edilmiştir. Faizi ise, aylık 150 kuruştan $150 \times 60 = 9000$ kuruş ödenmiştir. Borçlu, aldığı 20 000 kuruşa karşılık toplam 29 000 kuruş olarak sandığa iade etmiştir. Sandığa ödeyeceği anaparanın faizi, 3600 kuruştur. Bu tutar, iki yıllığına faiz oranı % 18'dir. İhtiyat olarak gösterilen 5400 kuruşun ise, alınan anaparanın % 27'ni oluşturmaktadır. Toplam faiz olarak görünen 9000 kuruş ise, anaparanın % 45'ni ifade etmektedir. (Antalya Eytâm Sandığına Mahsûs İdâne Defteri (R. 1338-1340), s. 20).

Yukarıda verilen örneklerde de görüleceği gibi vade oranı kaç yıl olursa olsun, yıllık faiz oranı yüzde dokuzdur. İhtiyat veya masraflar için alınan paranın oranı bir yıllık vadede anaparada yıllık % 36, iki yıllıkta % 27 ve üç yıllıkta ise, yüzde 18'dir. Üç örnekten hareketle genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, yetime verilecek olan anaparanın faizi yüzde dokuz sabit kalmaktadır. İhtiyat olarak alınan para, sandığın kârıdır. Bu durumda sandıkların tercihi, para arzında kâr payı yüksek olduğu için genel olarak bir yıllık vade tercih edilmiştir. Nitekim Antalya ve Çanakkale Eytam İdane defterlerinde bu durum açıkça görülmektedir.

Antalya ve Çanakkale eytam idane sandıkları örneğine bakarak sandıklarda uygulanan sistemi genelleyemeyiz. Verilen örnekler, eytam sandıkla-

rının 1906 Nizamnamesine göre yapılan bir uygulamasıdır. Ancak, yetimin eline geçen anaparanın gerçek faizi, arz-talep doğrultusunda yıllık yüzde dokuz ila on beş arasında değişmiştir. İhtiyat olarak alınan paranın oranı ise sabit kalmamakta ve anaparanın faizi oranında değişmektedir. Örnelemek gerekirse, Antalya ve Çanakkale eytam idane sandığında 1922-23'te anaparanın yıllık faizi yüzde dokuz olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık sandık, ihtiyat olarak bir yıllığına yüzde otuz altı, iki yıllığına yüzde yirmi yedi ve üç yıllığına ise yüzde on sekiz oranında para tahsil etmiştir.

1924 yılına gelindiğinde, Antalya ve Çanakkale bölgesindeki sandıklarda arz/talep doğrultusunda yıllık yüzde on iki üzerinden para arzı yapılmıştır. Buna karşılık ihtiyat olarak ise, bir yıllık vadede sandığın kâın yüzde kırk sekize yükselmiştir. Toplamda yıllık faiz oranı yüzde altmışa çıkmıştır. (Antalya Eytâm Sandığına Mahsûs İdâne Defteri (R. 1338-1340), s. 88-100).

IV.1. Eytam Sandıklarında Uygulanan Faiz Oranları

Sandıklarda uygulanan faiz oranları ile ilgili bilgileri, eytam sandığı nizamnamelerinde, iradelerde ve kararnamelerde bulmaktayız. Konuyla ilgili ilk bilgiler, 1851 Eytam Nizamnamesinde yer almıştır. 1851 Eytam Nizamnamesine göre, sandıktan alınan paranın kesesinden, altı kuruş on para faiz alınması kararlaştırılmıştır. Yani yıllık yüzde on beş faiz oranıyla para verildi. Eğer bu şartlarda yetimin parası kullanılamaz ve sandıkta kalır ise, paranın sandıkta bekletilmesi yerine, yetime menfaat temin etmek için kesesi beş kuruş faizle esnafa, tüccara, sarrafa vb. kişilere borç olarak verilebilirdi. Bu da yüzde on iki faiz oranına tekabül etmektedir. (Düstur I. Tertip, C. 1, 1289, s. 270-274. 1).

Genel olarak eytam sandıklarında uygulanan faiz oranı, yıllık yüzde on beştir. Bu oran, sandıkların kuruluşundan 1876'ya kadar devam etmiştir. 1876 yılında I. Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra ortaya çıkan ekonomik kriz nedeniyle faiz oranı devletin müdahalesiyle üç yıl süre ile yüzde dokuz olarak uygulanmıştır. (Düstur I. Tertip, Zeyil C. 4, 1302, s. 187 ... 1)¹¹ Bu oran Girit Adasında ise, yüzde on iki olarak sabitlenmiştir.

1906 Eytam Nizamnamesinde faiz oranı ile ilgili kısa ve net bir madde bulunmaktadır. Nizamnamenin kırk üçüncü maddesinde, “*yetim mallarına uygulanacak nemalarda halen mevcut olan genel borç nemalarına uygulanan tutar üzerinden yapılacaktır*” denilmektedir. Aynı zamanda bu maddede, faiz oranlarının mevcut durumda kararlaştırılmış veya gelecekte kararlaştırılacak miktara göre tespit edilmesi istenilmektedir. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s.

¹¹ *Bî Kudret Medyûnlarnın Bin Sekiz Yüz Altmış Altı Sene-i Milâdiyesinden Mukaddem Eytâm Sandıklarına Olan Duyûnât-ı Atikalanna Dâirdir.*

515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi, Madde 43). Bu maddeye göre, faiz oranı arz/talebe göre belirlenmiştir.

Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerindeki şer'îye sicili defterlerindeki borç senetlerine veya idane defterlerine bakıldığında sandıkların uyguladığı faiz oranı, genelde % 15 civarındadır. Para talebinin fazla olduğu dönemlerde bu oranın yüzde on altıya kadar çıkmıştır. Talebin az olduğu dönemlerde ise, yüzde dokuz ila yüzde on civarında borç verilmiştir. Düşük faizle para arzı, daha çok Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemlerinde yapılmıştır. Devletin sandıklardan aldığı borç paranın faiz oranı ise genel olarak her dönemde, yüzde on iki olmuştur.

Eytam Sandıkları, I. Meşrutiyet döneminde büyük zarar etmiştir. Bu dönemde devam eden sosyal ve ekonomik sıkıntılara karşı alınan tedbirlere rağmen, eytam sandıklarının zararı gün geçtikçe artmıştır. Bu sıkıntıların yanında sandık yöneticilerinin usulsüzlük ve kayırmacılıkları da, sandıkların zararını artmıştır. Bu sebeple Şeyhülislamlık idaresi, 1890 yılından itibaren sandıklarda denetimlerini sıklaştırmıştır. Taşra eytam sandıkları ile ilgili gelen denetim raporlarından biri de Adana bölgesinden gelen rapordur. Adana Vilayetinin 10 Nisan 1906 tarihli raporunda, faiz ve paraların işletilmesi konusunda yapılan teklifler dikkat çekmektedir. Raporda, sandıklardaki paraların Ziraat Bankası'na yatırılması istenmiştir. Bu konuda detaylı bilgiler verilmiştir. Paraların Ziraat Bankası'na yatırılması halinde ülkenin ziraatının kalkınmasına yardımcı olacağı ifade edilmiştir. Bu dönemde Ziraat Bankası'nın yıllık faiz oranı yüzde dördttür.¹² Eytam Sandıklarında ise, yıllık faiz yüzde on ikidir. Faizin yüksek olması sebebiyle sandıklar tercih edilmemiştir. Konu ile ilgili vilayetin teklifi, bankanın sandıklardan parayı yüzde dört faiz ile alıp yüzde altı ile faiz ile vermesi şeklinde olmuştur. Vilayetin bu teklifi, başlangıçta kabul görmemiştir. Ancak 14 Mart 1914 tarihinde Şeyhülislamlık makamı ve Ziraat Bankası arasında yapılan bir sözleşme ile yıllık yüzde altı faiz oranı kabul edilmiştir. Aynı zamanda bu sözleşme ile bütün sandıklara, elinde bulunan mevcut paraları Ziraat Bankası'na yatırma zorunluluğu getirilmiştir. (CB. DA, BEO, 004651-348825-002-001. 1. (6 Ağustos R. 1336-6 Ağustos 1920).

1914 yılında böyle bir karar alınmış olmasına rağmen, I. Dünya Savaşı ve Mütareke döneminde, taşradaki sandık yöneticilerinin büyük bir kısmı paraları, Ziraat Bankası'na yatırmadığı gibi eski usul sandıktan faizle para satmaya devam etmiştir. Milli Mücadele ve sonrası dönemde Ankara Hükümeti, eytam sandıklarına bir süre müdahale etmemiştir. Ankara Hükü-

¹² Ziraat Bankasının işlemleri, Osmanlı altın lirası üzerinden yapılmaktadır.

meti, eytam idaresi ve sandıklarına nizamnamesine göre işlem yapmasına müsaade etmiştir. Cumhuriyet döneminde eytam sandıkları, yıllık yüzde dokuz ila on iki arasında para satmağa devam etmiştir.

V. EYTAM SANDIKLARINDA ALINAN HARÇLAR

Osmanlı Devleti, Tanzimat ile birlikte şer'i hukukun medeni hukuk kısmını ilmiye sınıfına bırakmıştır. Eytam İdaresi, Meclisi ve Eytam Sandıklarında çalışan görevlilerde ilmiye sınıfından olduğu için, mahkeme ve sandıklarda işlem gören her türlü evraktan alınan harçlardan elde edilen gelirlerden belirli oranlarda taksim edilerek ücretlerini almıştır. Şer'i mahkemelerde, eytam idaresi ve sandıklarında yetimlerle ilgili işlemlerden alınan harçları incelediğimizde alınan ilk harç, tereke yazımı ile başlamaktadır. Yetimlerle ilgili tereke yazımından başlayıp, sandıklarda para ve mallarının işletilmesine kadar olan her türlü işlemlerden harç alınmıştır. Alınan harçların bazıları şunlardır. Tereke eşyasının satımından alınan harç, dellaliye harcı, idâne harcı, muhasebe harcı, faiz gelir makbuzlarından alınan harç, hazine borçları nemalarından alınan harç, ipoteklerin satımından alınan harç, mahkeme harcı ve kaydiye harcı gibi harçlardır. Bu harçların yanında bir de, devletin aldığı vergi bulunmaktadır. Harçların ne kadar olduğu konusunda nizamnamelerde pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Örneğin, 1851 Eytam Nizamnamesinde, kassam kâtipleri ve muhızrlar, idâne harcı olarak "Habbe-i vahide" (Sertoğlu, 1986, s. 128)¹³ adı altında "kesede beş kuruş harç alır" denilmektedir. Bu harcın alınması, 1872 yılında yasaklanmasına rağmen 1906 Eytam Nizamnamesi ile harç alınması tekrar getirilmiştir. Yine 1906 Eytam Nizamnamesine göre, yetimin emlak arazi ve akarından başka, satılacak tereke eşyasından binde 20 dellaliye harcı alınmasına karar verilmiştir. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi, Madde 6).

Mahkemelerde yazılan terekelerden masraflar çıktıktan sonra mirasçılar arasında taksim olunan paranın toplamından, vergi olarak kuruşta bir para vergi alınır. Eytam malından borç alınan paraya karşılık, taşınır malları rehin edildiğinde binde bir kuruş, taşradaki devlet arazisini işletenlerden binde beş kuruş, kefile borç alırsa binde on kuruş vergi alınır. Borç yenilemesinde de aynı para alınır. İdane kayıtları için kayıt parası olarak binde bir kuruş alınır. Kayıt silinmesi halinde para alınmazdı Belediyece de yapılan işlemler karşılığında bir kuruş ilmühaber parası alınır. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi, Madde 95, 96).

¹³ Habbe; 71 mg. lık bir ağırlık ölçüsü olup, iki arpa bir habbe sayılırdı.

Veraset ispatı ilamı ve hüccetlerinde, miktara göre kuruşta yarım para harç alınır. Yetimin üzerinde bulunan emlakın satışı için, verilen izinna-meden bin kuruş da beş kuruş harç alınır. Tereke ile ilgili her türlü evra-kın ikinci nüshasından harç alınmazdı. Kâğıt parası olarak elli kuruş harç alınır. Vasi tayini ve nafaka takdiri gibi işlemlerden para alınmayarak sadece kâğıt parası olarak beş kuruş, yazıcı için de anapara üzerinden bin-delik bir ücret kaydiye harcı alınır.¹⁴ Tereke yazımları için özel harç alınmazdı. Kâtipler, özel olarak olay mahalline giderlerse şehir içinde elli kuruş, şehir dışında uzaklığa göre yüz ila yüz elli kuruş özel harç alırlardı. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi, Madde 103, 104, 105, 106, 108).¹⁵

Devlet, gayrimüslimlerin şer'i miras hukuku ile ilgili hükümlere uyması için özendirici teşvikler getirmiştir. Gayrimüslim tereke yazımından ücret alınmamıştır. Miras hukuku çerçevesinde gayrimüslimlerin tereke yazımlarında ve vasi atamalarında birçok kolaylıklar sağlamış olmasına rağmen, yükümlülüklerini yerine getirmeyen kişiler hakkında ağır cezalar getirilmiştir. Sandıkların diğer işlemlerinde ve alınan bütün harçları, gayrimüslimler de vermiştir.

Alınan bu harçlardan elde edilen gelirlerden çalışanlara belirli oranlarda maaşları ödenmiştir. 1906 Eytam Nizamnamesine göre, alınan harçlar şu şekilde çalışanlara taksim edilmiştir. İstanbul'da, dellaliye'nin yirmi hisse-den altı hissesi dellale, altı hissesi tereke kâtiplerine, iki hissesi muhızrlara, altı hissesi eytam müdüriyeti heyetine verilirdi. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi, Madde 99). İstanbul'da sandıklarda alınan harçların üçte biri eytam memurlarına, üçte biri görevlendirilen muvazzaf olmayan görevlilere verilirdi. Muhasebe harcı ile idâne harcının üçte biri İstanbul'daki hâkimlere, üçte biri eytam müdüriyeti heyetine, diğer üçte biri de ikili birli hesabıyla tereke kâtiplerine, muhızrlara verilmiştir. Taşrada ise, muhasebe harcı ve idâne harcının üçte biri eytam müdürleri ve maiyeti-ne, üçte biri mal sandığına teslim edilirdi. Vergi ve diğer mahkeme harçları birleştirilerek her aybaşında kâtip ve hademelerin maaşlarının ödenmesi sağlanmıştır.

¹⁴ Askeriye mensubu olan kişilerin yetimlerinden herhangi harç alınmayacaktır. (Madde 113).

¹⁵ Tereke kâtiplerinin yanındaki diğer görevlilere şehir içinde 25 kuruş, şehir dışında ise 100 kuruş tezkiye harcı verilecektir.

VI. YETİMLERİN EYTAM SANDIĞINDAN FAYDALANDIRILMASI (NEMALANDIRILMASI)

Osmanlı şer'i veya örfi hukuk sisteminde anne veya babası ölmüş kız ve erkek çocuklar, yirmi yaşını dolduruncaya kadar yetim sayılmıştır. Yirmi yaşından itibaren yetimler, mahkeme kararıyla rüştünü ispat etmişlerdir. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi, Madde 59)¹⁶ Yetimlerle birlikte eytam idaresinin sorumluluğunda bulunan diğer deli, bunak ve bakıma muhtaç kişilerde mahkemenin uygun gördüğü sürece sosyal ve ekonomik gözetim altında bulundurulmuştur. Bu kişilerin sandıktaki para ve mallarından faydalandırılması belirli kurallara bağlanmıştır. Bu kuralların en başında nafaka gelmektedir.

Nafaka: bir kişinin normal bir hayat için muhtaç olduğu mesken, yiyecek, içecek, giyecek, tedavi masrafları gibi ihtiyaçlarını temin etmek anlamına gelmektedir. (Özdemir, 1990, s. 1035) Başka bir ifade ile nafaka, bir erkek yetimin hayatını kazanıncaya değin kız yetimin ise, evleninceye değin mahkemece takdir edilen ve sandıkça karşılanan ve vasisi tarafından kullanılan para veya ücrettir. Diğer deli, sakat veya bakıma muhtaç kişilere verilecek nafaka ise, mahkemenin uygun göreceği sürece verilmektedir.

Eytam sandıklarınca değerlendirilen yetim ve diğer kişilerin nakit paraları ve malları kendilerine günlük, haftalık, aylık veya yıllık şeklinde vasileri vasıtasıyla kullanılmıştır. Bir yetimin sandıktan faydalandırılması eytam nizamnamelerinde veya hukuki metinlerde nemalandırma şeklinde geçmektedir. Yetim malının işletilmesi sonucunda elde edilen faiz gelirinin aylık ya da yıllık olarak geri ödenmesidir. Bu ödemenin şekline bakıldığında sandıktaki biriken para nispetinde yerel şer'i mahkemenin takdir edeceği günlük veya aylık nafaka miktarı ile kıyaslanmaktadır. Bu takdir, bir kişinin yaşına, cinsiyetine, sosyal ve ekonomik statüsüne ve bazı kıstaslara göre değişmektedir.

Yetimin, sandıktan nemalandırılması konusu, 1851'den 1906 yılına kadar olan eytam nizamnamelerinde detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Konu

¹⁶ Rüşt: Çocuğun kendi malını idare edebilmesi salahiyetine erişme yaşı ile ilgilidir. 1851 Eytam Nizamnamesi ve zeyillerinde rüşt yaşı konusunda herhangi bir madde bulunmamaktadır. Bu konu ile ilgili mahkeme kararı ile yetim, rüştünü ispat edebilir hükmü bulunmaktadır. Ancak genel olarak mahkeme kayıtlarında, kişinin 20 yaşını doldurup doldurmadığına bakılmadan lehine bir karar verildiği görülmektedir. 1872 yılında yayınlanan eytam zeyil nizamnamede, yirmi yaş sınırı kabul edilmiştir. Yine de, eytam meclisince yetim incelenerek ona göre malları kendisine teslim edilecekti. Yetim, yirmi yaşına girmiş olmasına rağmen yine de, mahkeme kararı ile rüşt sayılması gerekmektedir. Bir yetimin, rüştünü ispat edebilmesi için şahit göstererek mahkemeye başvurması gerekmektedir. Kişinin başvurusu, eytam meclisi tarafından araştırılarak sonuca bağlanmaya çalışılırdı. Bunda aranılan şart, kişi hakkında emniyet ve itimat sağlanmasıdır. 1906 Eytam Nizamnamesinde rüşt yaşı, kesin olarak maddelerde yer almıştır. Yirmi yaşını dolduran yetimin mahkemeye başvurması yeterli görülmektedir.

ile ilgili 1851 Eytam Nizamnamesinde, şu ifadeler yer almıştır. “Sandıktan borç alınıp, geri ödenen paralardan yetime, vasisi vasıtasıyla ödenir. Bu da azar azar ödenir” ifadesi kullanılmıştır. Ne kadar ödeneceği konusunda eytam idaresinden alınan bilgiye göre hareket edilirdi. Kısacası ne kadar ödeneceği yerel şer’i mahkemenin takdirine bırakılmıştır. (Düstur I. Tertip, C. 1, 1289, s. 270-274.1).

1851 Eytam Nizamnamesine zeyil 1872 tarihli Nizamnamenin sekizinci ve dokuzuncu maddelerinde, bu konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Zeyil Nizamnamenin sekizinci maddesine göre yetim, sandıktan vasisi aracılığıyla faydalandırılmıştır. Eğer yetimin sandıktaki parasından başka emlak veya arazi geliri varsa, eytam idaresi gözetiminde öncelikle bunların gelirinden yetime, vasisi vasıtasıyla nafaka ve kisve beha adı altında her ay ödenmiştir. Yetimin emlak ve arazi geliri olmazsa, sandıktaki parasından verilmiştir. Yetimin nemalandırılması 1906 Eytam Nizamnamesinin kırk beşinci maddesine göre, her ayın sonunda nemaların ödenmesini hüküm altına alınmıştır. Aynı zamanda konunun takibi için idâne memurları ile eytam müdürleri sorumlu tutulmuştur.

Zeyil Nizamnamenin dokuzuncu maddesinde ise, yetimin vakıf geliri ve ebeveyninin vasiyeti gereği hayır işlerine harcanması gereken paralar varsa bu tür harcamalar, vasi vasıtasıyla yapılması kararlaştırılmıştır. (Düstur I. Tertip, C. 1, 1289, s. 277. 1). Bu konu 1906 Eytam Nizamnamesinde de yer verilmiştir. 1906 Eytam Nizamnamesinin on sekiz ve on dokuzuncu maddesine göre, yetimin malından vasiyet gereği vasisi vasıtasıyla hayır işlerine harcanacak masraflardan herhangi bir vergi alınmazdı. Bu tür masraflar, yapılmadan önce eytam meclisine onaylatma mecburiyeti getirilmiştir. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi, Madde 18, 19).

Her ayın sonunda nemalandırılan yetim, bunun dışında da sandıktan zorunlu giderler için vasisi vasıtasıyla para alabilmiştir. Vasi, eytam sandığına başvurarak yetimin zorunlu giderleri için günün şartlarına uygun olarak “nafaka ve kisve beha” adı altında belirli bir para isteyebilme hakkına sahiptir. Bu para, mahkemece bilirkişi (ehl-ı vukuf) tayin edilerek, kişinin sosyal ve ekonomik durumuna ve günün şartlarına göre günlük veya aylık şeklinde takdir edilmiştir. Takdir edilen para, eytam müdürüne bildirilir ve bu para yetimin sandıktaki özel defterine de kaydedilirdi. Takdir edilen para, her ayın sonunda yetimin vasisine makbuz karşılığında teslim edilirdi. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi, Madde 54).

Yetim, aldığı genel nafakanın yanında sünnet merasimi, evlilik masrafı ve gayrimenkullerinin tamiri için de sandıktan vasi vasıtasıyla para alabilir-

di. Sünnet merasimi ve evlendirme (Düstur I. Tertip, C.1, 1289, s.278. 1)¹⁷ ile ilgili harcamalar, vasi tarafından yapılarak makbuzları eytam idaresine ibraz edilirdi. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi, Madde 55). Yetimin gayrimenkullerinin tamirâtı için 500 kuruşa kadar olan masraflar için eytam meclisinin yaptıracağı araştırma sonucunda izin verilirdi. Fazla ise belediyece keşif yapılarak tamirâtı için vasi kanalıyla tamir ettirilirdi. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi, Madde 56).

Eytam Sandığı tarafından erkek ve kız yetimler için ödenen nafaka miktarlarında farklılık bulunmaktadır. Erkek yetimlere dört tam verilirken, kız yetimlere ise erkeğe ödenen miktarın dörtte üçü oranında bir miktar ödenmektedir. Bazen kız ve erkeğe eşit miktarlarda ödenmiştir. Sosyal güvencesi olan yetimin nafakası, kendilerine kalan maaştan sandık vasıtasıyla faydalandırılırdı. Sosyal ve ekonomik durumuna göre bu kişilere erkeklerde yirmi yaşına; kadınlarda evleninceye kadar, diğer sakat, deli, yaşlı ve bunaklara yerel mahkemenin uygun gördüğü süre kadar nafaka verilirdi. (Düstur I. Tertip, C. 7, 1941, s. 1179. 1)¹⁸

Sandıktan yetime ödeme yapılırken, yetimin sandıktaki parası dikkate alınırdu. Buna rağmen, sandıklardan verilen nemanın miktarı konusunda sık sık şikâyetlere neden olduğu şer'îye sicili defterlerinde yer almıştır. Örneğin, sıradan bir yetime, sandıkta parası olmasına rağmen mahkeme kararıyla düşük nafaka takdir edilmiştir. Bu tür uygulamalar, zamanla şikâyetlerin artmasına neden olmuştur.

Şikâyetler konusunda sivil vatandaşlar hukuken bir şey yapamazken, vefat eden resmi devlet görevlisinin yakınları ve meslektaşları zamanla bu konu ile ilgili tedbir almaya çalışmıştır. Devlet hizmetinde çalışıp vefat eden kişilerin dul-yetimlerinin hakları, 1864'ten sonra kurulmaya başlayan yardımlaşma sandıklarının nizamnamelerine maddeler konularak yetim hakları korunmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nde sosyal güvenlik kurumlarının kurulması 1864 yılından itibaren başlanmıştır. Öncelikle askeri personel, daha sonra da sivil personelin dul ve yetimleri için çalışmalar yapılmıştır. Kurulan sosyal güvenlik sandıkları, başlangıçta yardımlaşma sandığı şeklinde kurulurken, daha sonra tekaüt sandığı şeklinde teşkilatlandırılmıştır. Bunlar, başlangıçta kurumsal olmaktan ziyade, daha çok mesleki sandıklar şeklinde teşkilatlandırılmıştır. Yardımlaşma sandıkları, 1890'lardan sonra

¹⁷ 1872 tarihli Eytam Nizamnamesi Zeyli, Yetimler, rüşt olmadan evlendirilmeye çalışılırsa, sandıkta bulunan parasından çeyiz parası olarak vasisi kanalıyla yetim faydalandırılıyordu. Verilecek para mahkemeye tespit ediliyordu. Meclisçe kendisine resmi bir senet veriliyordu. Verilen bu para ile alınan mallar, vasi tarafından belgelendirilmek zorundaydı.

¹⁸ *İnfâk-ı muhtacın eytâm ve erâmil-i ilmiye nizâmnamesinin tashih olunan 19.Maddesi.*

kurumsallaştırılmıştır. Bu sandıklardan dul-yetimlere kalan miraslar, eytam sandıklarına aktarılmıştır. Eytam sandıkları, bu paraları faiz ile işleterek hak sahiplerine aylık şekilde kullandırmıştır. (Kala, 2018).

Yardımlaşma ve tekaüt sandıklarının nizamnamelerine baktığımızda, sivil ve askeri personelin dul-yetimleri ile ilgili aylık nafaka miktarının tespiti yerel mahkemelere bırakılmamıştır. Sivil ve askeri tekaüd sandıklarının nizamnamelerinde, aylık nafaka miktarı çok açık bir şekilde açıklanmıştır. Örneğin, 1869 yılında Bahriye Nezaretî'nin sivil ve askeri personeli için kurulan yardımlaşma sandığından dul ve yetimlere ortalama bir personelin emekli maaşının üçte biri oranında maaş tahsis edilmiştir. (Düstur, I. Tertip, C. 2, 1289, s. 786-797. 1)¹⁹ Yetim birden fazla ise ikinci yetime, birinci yetimin aldığı maaşın yarısı kadar ilave yapılırdı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra artan dul ve yetim sayısından dolayı, askeri ve sivil tekaüd sandıklarının bütçesi ödemelere yeterli gelmemiştir. Bunun için 28 Aralık 1885 tarihinde çıkarılan bir irade ile Mart 1880'den sonra emekli olan sivil ve askeri personelin dul ve yetimlerinin maaşları Maliye Nezaretî tarafından ödenmesi kararlaştırılmıştır. (Düstur I. Tertip, C. 5, 1937, s. 385-387. 1)²⁰ Sandıklardan tahsis edilen emekli parasının aylık olarak yetime verilmesi şartı nizamnamelerde belirtilmiştir.

Yetimlerin nemalandırılması konusunda dikkati çeken başka bir uygulama da, 15 Temmuz 1885 tarihinde kurulan maliyede çalışan sivil memurların yardımlaşma sandığının tüzüğünde görülmektedir. Tüzüğün on sekizinci maddesine göre, "bir yetime bağlanacak olan aylık nafakanın miktarı en az otuz kuruştan aşağı olmamasına dikkat edilecektir" denilmektedir. Bu miktar, dönemin ekonomik durumunu yansıtmaması bakımından önemlidir. (Düstur I. Tertip, C. 5, 1937, s. 385-387. 1)²¹

Konu ile ilgili başka bir dikkat çeken uygulamada, 28 Ağustos 1904 tarihinde kurulan Hamidiye-Hicaz Demiryolu Memur ve İşçileri Tekauüd Sandığının dul-yetimlerinin nafakalarının ödenmesidir. Sandıkta biriken paralar eytam sandığına yatırılmayarak, Ziraat Bankasında faizle işletilerek yine banka vasıtasıyla dul-yetimlere para ödenmiştir. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 77 ... 1)²²

¹⁹ Ümerâ ve Zâbitân-ı Bahriyenin Müttekâ'idini Eytâmına Tahsis Kılınacak Ma'âşlar ve Buna Karşılık Tutulacak Mebâligin İdâre-i Mahsûsasına Dâir Nizâmname'dir.

²⁰ 1296 Senesi Martından Sonra Ümerâ ve Zâbitân-ı Askeriye Müttekâ'idleri ile Eytâmına Tahsis Edilecek Ma'âşâtın Mâliyeden İfâsı Hakkında İrâde-i Seniye Şûra-yı Devlet Tanzîmat Dâiresi Mazbatası.

²¹ Vergi Emaneti Tevzi Kalemünde Müstahdem Ketebe-i Muvakkateden Müstahakk-ı Tekauüd Olanlar ile Vefat Edenlerin Eytâm ve Eramiline Tahsis Kılınacak Maaşata ve Teşkil Olunacak Sandığın Suret-i İdarisine Dair Talimat Lâyihasıdır.

²² Hamidiye Hicaz Demiryolu Memur ve Müstahdimine Mahsûs Tekauüd Nizamnamesi 16 Cemâziye'l-âhir 1322 ve 15 Ağustos 1320". (28 Ağustos 1904.

Eytam idaresini elinde bulunduran ilmiye sınıfının dul ve yetimlerine baktığımızda, bunların nafakaları veya nemalandırılmaları diğer sivil ve resmi yetimlerden farklılık göstermektedir. Eytam idaresi ve sandıklarının elinde bulunduran bu sınıfın kendi yetimlerine ayrıcalıklı birtakım düzenlemeler yaptığı görülmektedir. Örneğin 9 Aralık 1877 tarihinde yayınlanan İlmiye Nizamnamesinin on beşinci maddesine göre, (Düster I. Tertip, C. 4, 1299, s. 85-89. 1)²³ Rumeli ve Anadolu payeli ilmiye sınıfının yetimleri için aylık altı yüz kuruş, dul eşi için üç yüz kuruş tahsis edilmiştir. En alt derecedeki nüvvabların dul ve yetimleri içinde yüz kuruş verilmiştir. Yine dul yetimleri içerisinde deli ve bakıma muhtaç olanlar varsa, bunlara da hayat boyu maaş bağlanması kararlaştırılmıştır.

Yetim mallarının işletilmesi ve yetimin nemalandırılması ile ilgili uygulanan bazı özel durumlara da rastlamaktayız. Örneğin, babanın vasi tayin edildiği bazı durumlarda, yetimin malı sandığa teslim edilmemiştir. Her ne kadar yetimin malı, babasına teslim edilmiş olsa da babası, yetimin malını faizle kullanabilirdi. Kendisi kullanamazsa başkasına faizle verebilmektedir. Bu işlemler, eytam idaresi gözetiminde yapılmaktadır.

Yetimlerin sandıklardan nemalandırılması sağlıklı yapılıp yapılmaması konusunda ise eytam idaresi ve sandıkları, kuruluşundan kapanışına kadar olan tarihi süreçte sürekli usulsüzlükler ve yolsuzluklarla anılmıştır. Bu konuda eytam nizamnamelerinde değişiklik yapılarak sürekli ek tedbirlerin alındığı dikkati çekmektedir. Bu tür sıkıntıların azaltılması için 1890'dan itibaren Eytam Meclisi ve Şeyhülislamlık makamı denetimlerini sıklaştırmıştır.

Şeyhülislamlık makamının, taşradaki eytam idareleri ve sandıklarının denetimi sonucunda ortaya çıkan tablo, usulsüzlük ve yolsuzluğun daha da büyük olduğu görülmüştür. Örneğin yukarıda da belirttiğimiz gibi Adana Vilayeti'nin 10 Nisan 1906 tarihinde Meşihat'a gönderdiği raporda, (CB. DA, BEO-002829-212174-003-001. 1) sandıkların elde ettiği faiz gelirinin ancak yarısı, hatta dörtte biri yetimin eline geçtiği belirtilmiştir. Sandıklardan verilen paralar, yıllarca bazı kişilerin zimmetinde kalmıştır. Yukarıda örneğini verdiğimiz gibi yetim yüzde dokuz ila on iki nema alırken sandık, yüzde otuz altı ila kırk sekiz oranında hatta daha yüksek kazanç elde etmiştir.

Mondros Mütarekesi sonrasında başlayan fiili işgaller döneminde, eytam idareleri ve sandıklarının İstanbul ile ilişkileri kesilmiştir. Fiili işgaller başlamadan önce Adliye Nezaretinin, 25 Şubat 1919 tarihinde Sadarete

²³ *İnfâk-ı Eytâm ve Erâmil-i Ricâli İlmiye Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizâmname'dir (9 Aralık 1877.*

gönderdiği bir yazıya göre, işgal altındaki sandık memurları, mevcut durumdan dolayı görevlerini bırakarak iç bölgelere kaçmıştır. Sandıkların evraklarının bir kısmı kaybolmuştur. (CB. DA, BEO, 004558-341780-002-001. 1). Sandıklarda görevli bulunamadığı veya sandık kayıtlarına erişilemediği için Ziraat Bankası'nın yetimlere vermiş olduğu hesap cüzdanlarının ibrazı yapılamadığı dile getirilmiştir. İşgal ile birlikte birde Bursa ve İzmir bölgesindeki eytam idaresi ve sandık görevlilerinin usulsüzlükleri ve yolsuzlukları eklenince yetimlerin nemalandırılması yapılamayarak mağdur edilmiştir. (CB. DA, BEO, 004644-348286-001-001. 1). Bunun yanında işgal kuvvetlerinin ve işbirlikçi gayrimüslimlerin, sandıkları yağmalamaları sonucunda bu dönemde yetimlerin nemalandırılması yapılamamıştır. (CB. DA, MV-00220-00185-001-001. 1).

Millî Mücadele döneminde Ankara Hükümeti, yetimlerin mağdur edilmemesi için kendi sorumluluk alanında bulunan eytam sandıklarının 1906 Eytam Nizamnamesi çerçevesinde faaliyetlerine devam etmesini sağlayarak yetimlerin mağdur edilmemesini sağlamaya çalışmıştır. (CB. DA, 030-18-1-1-3-28-1. 1).

Eytam sandıklarında değerlendirilen paralardan elde edilen gelirden yetimlerden başka kimsesiz olup da malı olamayan kişilerde faydalandırılmıştır. Bununla ilgili herhangi bir belgeye rastlamadık. Bu kişilere yapılan yardımlarla ilgili eytam sandıklarında veya eytam idarelerinde tutulmuş defterler olabilir.

SONUÇ

1851'de Eytam Nezareti ile birlikte kurulan eytam sandıklarının, 1926'ya kadar nizamnamesinde ve teşkilat yapısında birçok değişiklikler yapılmıştır. Yapılan değişiklikler, genel olarak usulsüzlüklerin ve yolsuzlukların engellenmesi amacıyla yapılan önlemler şeklinde olmuştur. Başlangıçta ilmiye sınıfının elinde bulunan eytam müdürleri, sonraki yıllarda ilmiyeden olmayan kişilerden atanmaya başlanmıştır. Devlet, bununla ilmiye sınıfında bir denge sağlamaya çalışmış ise de usulsüzlüklerle ilgili değişen bir şey olmamıştır.

Kuruluş amacı, dul-yetim, deli ve bakıma muhtaç kişilerin sosyal ve ekonomik haklarını korumak ve değerlendirmek olan eytam idaresi ve sandıkları, yetimlerin daha çok parasal ya da ekonomik işleri ile ilgilenmiştir. Eytam idaresi, yetimlerin tereke yazımından başlayıp, bütün işlemlerinde öncelikle nakit para getirebilecek konulara öncelik vermiştir. Yetimlerin taşınabilir her türlü mal ve mücevherat gibi mirasları nakit paraya çevirerek sandığa aktarma yoluna gidilmiştir. Bu uygulama her ne kadar yetimin haklarını koruma adına yapıldıysa da eytam idaresi, tarihi süreç içerisinde

sandık veya çalışanlara gelir elde etme yoluna gitmiştir. Bundan dolayı da her dönemde şikâyetlerin arkası kesilmemiştir.

Sandık nizamnamelerinde yetim paralarının değerlendirilmesi konusunda esnaf, tüccar ve ziraatın geliştirilmesi amacıyla kullanılması ifade edilirken, başlangıçtan itibaren sandıkların baş müşterisi devlet olmuştur. Hatırlanacağı üzere Osmanlı toplumunda özel mülkiyet hakkı Tanzimat ile birlikte getirilmişti. Bu hakkın yaygınlaşması uzun süre almıştır. Halk, vergi vermemek için özel mülkiyete sürekli uzak durmuştur. Sandıklardan para çekme kefil ve ipotek karşılığı yapıldığı için esnaf ve çiftçinin bundan faydalanması çok sınırlı kalmıştır. Bu ve buna benzer nedenlerden dolayı başlangıçtan itibaren sandıkların esnafa ve çiftçiye para satması düşük seviyede kalmıştır. Bunun doğal sonucu olarak da sandıkların baş müşterisi devlet olmuştur.

Sandıklarda uygulanan faiz sistemi günümüz sisteminden farklıdır. Uygulanan sisteme göre sandıklarda, öncelikle anaparanın tahsili söz konusudur. Anapara, kaç yıllığına verilirse verilsin geri ödenmesi altışar ay dilimlerde tahsil edilmiştir. Faizi ise yine para, kaç yıllığına verilirse verilsin beş yıl içerisinde her ay taksitler halinde ödenmiştir. Eytam idaresi ve sandık nizamnamelerine göre faiz oranı, arz talep doğrusunda şekillenmiştir. Ancak genel uygulamalara bakıldığında sandıkların yıllık uyguladığı faiz oranı yüzde on beş olsa da, yıllık yüzde dokuz ila on beş arasında değişmiştir. Faizlerin düşük olduğu zamanlar, ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik sıkıntılarının olduğu dönemlerdir. Her ne kadar faiz oranı, arz talep dengesi çerçevesinde tespit edilse de sıkıntılı dönemlerde devlet, faiz oranına müdahale etmiştir. Sandıkların devlete verdiği borçta ise, her dönemde yıllık yüzde on iki oranında faiz uygulanmıştır.

Eytam sandıklarında işlem gören parasal ve faiz hesaplamalarında kâğıt/kaime para kullanılmıştır. Bankalarda ise hesaplamalar, altın lira üzerinden işlem yapılmış olup faiz oranı yıllık yüzde dört olarak uygulanmıştır. Sürekli fiyat artışlarından dolayı paranın değeri düşmüştür. Eytam idaresi, sandıkların çıkarlarını korumak için paranın değerinin düşmesinden dolayı yıllık faiz oranının yanında borçludan, ihtiyat adı altında başka bir ücret de almıştır. Bu ücret, sandıkta kullanılacak masraflar şeklinde alınmakta ve faiz tutarından fazla tutmaktadır. Bu ücret, yetimlere yansıtılmaktadır. Bu ücretle birlikte borçlu, sandığın uyguladığı normal faizin çok üstünde ortalama yüzde kırk beş ila altmış arasında faiz ödemiştir. Bu uygulama, sandıklardan para talebini azaltmıştır. Aynı şekilde sandıklar, kendi hakkını korumak amacıyla sandıklarda bekletilen paraları altın ve gümüşe çevirmiştir. Ancak yetime ödeme yapılırken normal faiz ve kaime üzerinden hesaplama yapılarak ödenmiştir.

Sandıklarca işletilen paralardan yetimlerin nemalandırılması ya da faydalandırılması, aylık veya yıllık olarak yapılmıştır. Nizamnamelerde, her ne kadar yetimin nemalandırılması işleminin, onun sosyal ve ekonomik statüsüne göre yapılacağı belirtilse de, birçok yerel şer'i mahkemelerdeki kadı (naib), sandık görevlileri ve vasiler arasındaki çıkar ilişkilerden dolayı yetimler mağdur edilmiştir. I. Dünya Savaşı ve sonrasında başlayan işgaller döneminde ortaya çıkan ağır ekonomik sıkıntıların yanında sandık idarecilerinin, yerli gayrimüslimlerin ve işgalcilerin sandıkları yağmaları sonucunda yetimler daha da mağdur edilmiştir.

Kısaca sosyal devlet anlayışı ve kutsal bir amaç için kurulmuş olan Eytam idaresi ve sandıkları, yetmiş beş yıllık tarihinde kurumsal olarak kendini yenileyemediği gibi her dönemde yetimin sosyal ve ekonomik haklarını koruyamamıştır. Sandıkların hakları söz konusu olduğunda her fırsatta gerekli hukuki alt yapıyı hazırlayarak sürekli emirlerin çıkarılmasını sağlamıştır. Sandıkların en büyük müşterisi olan Devlet de, vergi aldığı için sandık sistemine çok fazla müdahalede bulunmamıştır.

KAYNAKÇA

-Arşiv Kaynakları

- Antalya Eytâm Sandığına Mahsûs İdâne Defteri (R. 1338-1340).
- XLI Numaralı Antalya Şer'iyeye Sicil Defteri, 1309-1315 (M.1892-1897).
- 167 No'lu Çanakkale Eytam Sandığına Mahsus Teminatlı İdane Defteri (1920-1926)
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri
- CB. DA (BOA), İ.DH. 253/15575-3 (17 Şaban 1268).
- CB. DA, (BOA), İ.DH. 253/15575-4 (19 Şaban 1268).
- CB. DA (BOA), İ.MMS. 42/1741 (18 Zi'l-ka'de 1288).
- CB. DA, BEO, 004651-348825-002-001 (6 Ağustos R. 1336).
- CB. DA, BEO-002829-212174-003-001 (3 Eylül R. 1322).
- CB. DA, BEO, 004558-341780-002-001 (25 Şubat R. 1335).
- CB. DA, BEO, 004644-348286-001-001 (29 Temmuz R. 1336).
- CB. DA, SD-02693-00024-006 (9 Zi'l-hicce sene 1316-8 Nisan R. 1315).
- CB. DA, SD-02735-00045-007 (3 Haziran R. 1318).
- CB. DA, MV-00216-00014-001-001 (4 Haziran R. 1335).
- CB. DA, MV-00216-00014-001-001 (4 Haziran R. 1335).
- CB. DA, MV-00220-00185-001-001.
- CB. DA, 030-18-01-01-7-34-2. (16 Eylül R. 1336-16 Eylül 1920).
- CB. DA, 030-18-1-1-3-28-1. (2 Temmuz R. 1337-2 Temmuz 1921).

-Düsturlar

- Düstur I. Tertip, C.1, Matbaa-i âmire, Dersaadet, H. 1289.
- Düstur I. Tertip, Zeyil C. 1, Dar-ı Matbaa-ı amire, İstanbul, 1298.
- Düstur I. Tertip, Zeyil C. 4, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet, 1302.
- Düstur, I. Tertip I, C. 2, Matbaa-ı âmire, İstanbul, 1289.
- Düstur, I. Tertip, C. 3, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1329.
- Düstur I. Tertip, C. 4, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1299.
- Düstur I. Tertip, C. 5, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1937.
- Düstur I. Tertip, C. 7, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1941.
- Düstur II. Tertip, C. 7, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1941.
- Düstur II. Tertip, C. 8, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1941.

-Şer'iyeye Sicili Defterleri.

- Antalya Eytâm Sandığına Mahsûs İdâne Defteri (R. 1338-1340.)
- XLI Numaralı Antalya Şer'iyeye Sicil Defteri, 1309-1315 (M.1892-1897).
- 167 No'lu Çanakkale Eytam Sandığına Mahsus Teminatlı İdane Defteri (1920-1926).

-Kitaplar ve Tezler

- Ahmed Lütü Efendi (1989). *Vakaniüvist Ahmed Lûdfî Efendi Tarihi*, Cilt XI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Çanlı, Mehmet-İnanç, Veli (2015). *Eytam İdaresi Sandıkları ve Marmaris Uygulaması* (1885 -1911), Marmaris.
- Kala, Sabri (2018). *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukuku (1865-1923) (Sosyal Güvenlik Mevzuatı ve Sosyal Sigortaların Kuruluşu)*, İstanbul.
- Sertoğlu, Mithat (1986). *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

- Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1999). *Tanzimat Devrinde Meclîs-i Vâlâ (1838-1868)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Şahin, Furkan (2017). *Eytâm Sandıklarının Kuruluşu ve Konuyla İlgili Yasal Düzenlemeler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Ünal, İrfan (2010). *167 No'lu Çanakkale Eytam Sandığına Mahsus Teminatlı İdane Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (1920-1926)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.
- Makaleler**
- Bulut, Mehmet-Cem Korkut (2016/). "Finansal İstikrar ve Para Vakıfları Etkisi: Rumeli Para Vakıfları Örnekleri", *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi*, s. 55-76.
- Çanlı, Mehmet (2003). "Eytam İdaresi-Sandıkları ve Osmanlı Devletinde Yetimlerin Ekonomik Haklarının Korunması", *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, Editörler: Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç, İstanbul.
- Çanlı, Mehmet (2020). "Tarihi Süreç İçerisinde Eytam Sandıklarının Hukuki Mevzuatı ve Karşılaştığı Sorunlar (1851-1920)", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 9/3, s. 1301-1321.
- Eryüksel, Ahmet (1998). "Osmanlı Devleti'nde Dul ve Yetimler", *Şarkiyat Mecmuası VIII*, İstanbul.
- Güneş, Mehmet-Nursel Manav (Aralık 2019), "Osmanlı Devleti'nin İç Borçlanma Kaynakları Olarak Emekli ve Yardımlaşma Sandıkları", *SUTAD*, (47), s. 313-334.
- Keleş, Hamza (2001). "Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma -Karacabey (Mihaliç) Kazası Örneği", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, s. 189-207.
- Özdemir, Rifat (1990). "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", *Bellekten LIV/63*, S.211, Ankara.
- Türkoğlu, İrfan (2013). "Osmanlı Devleti'nde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.18, S.2, s.187-196.

